

Rok Kastelic\*

## ***Orientalizem v učnih načrtih za zgodovino od leta 1945 do leta 1991***

*Orientalism in history curricula from 1945 to 1991*

### *Izvleček*

*V članku analiziramo, kako so učni načrti za zgodovino v obdobju med letoma 1945 in 1991 prispevali k razraščanju orientalističnega diskurza. Pri tem smiselno zaokrožujemo vsebino mnogih učnih načrtov in raznih drugih drobcev iz dokumentov tistega časa v vsebinske sklope, ki jih razširimo še s spoznanji iz klasičnega in sodobnega zgodovinopisja. Na dokumente minulega časa gledamo v duhu spoznanj tiste dobe, njihovo vsebino pa hkrati ovrednotimo tudi skladno s spoznanji, ki so nam dostopna danes. Tako se analiza in razlaga prepletata in skušata pokazati poti iz orientalističnega diskurza, ki na Orient (podzavestno) gleda kot na nekaj manjvrednega.*

### *Abstract*

*The article analyses how history curricula between 1945 and 1991 contributed to the spread of orientalist discourse. It divides the content of many curricula and various other fragments from documents from that time into meaningful units that are then further supplemented with findings from classical and modern historiography. Documents from the past are examined in the spirit of the findings of that time, while at the same time their content is evaluated in line with today's findings. Analysis and explanation are thus interwoven in order to show a way out of the orientalist discourse which (subconsciously) sees "the Orient" as inferior.*

**Ključne besede:** orientalizem, učni načrt, Orient, Said, pouk zgodovine

**Key words:** orientalism, curriculum, Orient, Said, history teaching

### **Uvod**

Učne načrte mnogo ljudi dojema kot nekaj statičnega in nujnega v takšni obliki, v kakršni jo poznamo zdaj, v tem delu pa smo jih kritično pretresli ob preiskovanju njihove vsebnosti orientalizma, ki je ideološki pogled na človeka iz Orienta. Pregledali smo učne načrte za zgodovino iz obdobja med letoma 1945 in 1991, ki sta dve pomembni letnici, ki zamejujeta začetek in konec obdobja socia-

---

\* Rok Kastelic, prof. zgodovine in geografije, Gimnazija Jožeta Plečnika,  
e-pošta: rok.kastelic@gmail.com

listične in komunistične Slovenije v okviru širše države Jugoslavije. Pri tem smo sledili Edwardu Saidu, ki je v svoji študiji *Orientalizem* zapisal: »Hotel sem, da bi bila moja knjiga del že obstoječega toka, katerega namen je osvoboditi intelektualce vezi sistemov, kakršen je orientalizem; želel sem, da bi bralci mojo knjigo uporabljali tako, da bi lahko pisali nove, lastne študije, ki bi osvetlile zgodovinsko izkušnjo Arabcev in drugih, in to širokosrčno in strpno.«<sup>1</sup>

Tudi naša raziskava bo skušala prispevati k temu. Učenci in dijaki so prihodnost družbe, torej prihodnji volivci (in oblikovalci družbenih pravil), prihodnji intelektualci (in mnenjski voditelji), predvsem pa ljudje, ki morajo skupaj tvoriti čim bolj vključujočo družbo – ne na račun kulturnega bogastva domovine, ampak v duhu ljubezni in razumevanja med ljudmi. Zato jim je treba pomagati osvoboditi se miselnih sistemov, ki reducirajo vrednost človeka samega po sebi. Izhajamo namreč iz prepričanja, da je vsaka človeška oseba neprecenljive vrednosti in ne sme biti tarča stereotipov in latentne manjvrednosti. S to študijo bomo prispevali košček k temu, kar si je želel Said: osvetlili bomo zgodovinsko izkušnjo, a ne Orientalcev, temveč Slovencev v odnosu do njih.

To smo storili s pregledom učnih načrtov za zgodovino, ki so dostopni v Slovenskem šolskem muzeju. Ti predstavljajo veliko večino ohranjenih učnih načrtov iz tega obdobja, čeprav se zavedamo, da je mogoče razne drobce najti tudi drugje. Tako smo skoraj detektivsko analizirali učne načrte in iz njihovih drobcev spletli nekaj zaokroženih vsebinskih poglavij. Po letu 1991 pa se nabor virov popolnoma spremeni, saj se začne pojavljati cela vrsta učnih načrtov,<sup>2</sup> ki so dostopni tudi v drugih ustanovah in na spletu, zato bo to potrebovalo svojo lastno preiskavo.

S to analizo smo dodali razmislek o tem, ali so določene vsebine pomembno zaznamovale diskurz o Orientu in kako so ga obarvale. Natančno branje učnih načrtov je sledilo metodologiji, ki jo je predlagal Said z besedami: »Pri svoji analizi natančno berem besedila, da bi razkril dialektiko med posameznim tekstom ali piscem in kompleksno kolektivno formacijo, h kateri delo prispeva.«<sup>3</sup> Razkri-

1 Edward W. Said, *Orientalizem: zahodnjaški pogledi na Orient*, ISH Fakulteta za podiplomski humanistični študij, *Studia humanitatis* (Ljubljana, 1996), 416.

2 Učni načrti za zgodovino od leta 1945 do leta 2005 so naštet v naslednjem delu, v katerem je mogoče opaziti, da je učnih načrtov vse več (poleg tega pa se je precej povečal še obseg vsakega izmed teh učnih načrtov). Seznam učnih načrtov je na voljo v: Danijela Trškan, *Krajevna zgodovina v učnih načrtih in učbenikih za zgodovino: 1945–2005*, Znanstveno-raziskovalni inštitut Filozofske fakultete (Ljubljana, 2008), 22–35. Še dve dodatni potrditvi teze o širitvi učnih vsebin: »Po letu 1991 se je notranja sestava učnih načrtov za posamezne predmete zelo spremenila in izpopolnila« (Ibid., 52); »se je ob vsaki spremembi učnih načrtov povečal obseg učne vsebine. Prenova učne vsebine se kaže v dodajanju novih učnih vsebin, ne pa tudi v spreminjanju učne vsebine, ki so jo učni načrti že vsebovali« (Ibid., 54). Učni načrti za zgodovino so navedeni tudi v: Danijela Trškan, *Državljanstvo v slovenskih učnih načrtih za zgodovino od 1945 do 2005*, *Zgodovinski časopis*, letnik 65, leto 2011, št. 1–2 (143), *Zveza zgodovinskih društev Slovenije* (Ljubljana, 2011), 181–192.

3 Edward W. Said, *Orientalizem: zahodnjaški pogledi na Orient*, 38.

vanje tega diskurza je seveda težaško in odgovorno delo, ki nemalokrat meji na ustvarjalno dejavnost, saj se je treba vživljati v različne načine branja učnih načrtov. Pri tem se zavedamo možnosti različnih interpretacij, ki bi jih lahko opravili z našega mesta in ki bi lahko pripeljale do zelo različnih ugotovitev. Naše ugotovitve lahko bogatijo diskurzivni prostor in jim je mogoče marsikje oporekati, pri tem pa sta tako ta raziskava kakor kritika vedno znova ranljivi in se ne moreta postaviti na popolnoma trdna tla – moderna hermenevtika v svojih prednostih in morda še več slabostih. Interpretacije so bolj ali manj trdne, vsem pa se izmikajo tla pod nogami. Kritično je treba pretresati diskurz in se pri tem nikoli ustaviti ali za stalno ustoličiti ene izmed interpretacij. Tega ne želi niti naše delo, čeprav bomo pokazali določene ugotovitve, ki so, menimo, trdne in bi jih bilo težko izpodbiti. Kakor Said se lahko tolažimo s tem, da »je ta raziskava le ena v nizu, ki se bo oblikoval ... Študije bi se lahko poglobile v povezavo med orientalizmom in pedagogiko ...,«<sup>4</sup> kar je do neke mere to, kar smo naredili mi. A polje ostaja neizčrpano in možnosti raziskovanja je še mnogo, saj v slovenskem prostoru orientalizem in pomen učnih načrtov še nista zelo reflektirana.<sup>5</sup>

### Kulturni krog starega Orienta

V prvem razredu gimnazije takoj na začetku učnega načrta najdemo obravnavo vzhodnega sredozemskega kulturnega kroga, ki obsega Egipt in njegove glavne podatke iz politične, gospodarske, družbene in kulturne preteklosti. Enako je z Mezopotamijo, Palestino, Fenicijo in Perzijo, pri vseh je poudarjen pomen za evropsko omiko.<sup>6</sup> (Tako rekoč identičen zapis v učnih načrtih se je očitno obdržal tudi v naslednjih izdajah, saj ga lahko preberemo tudi v spremembah k učnemu načrtu za leto 1946-47<sup>7</sup> in na dokumentu iz leta 1947.<sup>8</sup>) To pa je pravzaprav zelo zanimivo z vidika orientalizma: priznavanje veličine starih orientalskih družb, a hkrati njihovo postavljanje v službo sedanji evropski omiki. Mogoči sta vsaj dve interpretaciji tovrstne vsebine. Pri prvi gre za to, da je bila splošna kultura omenjenih družb tako pomembna za človeštvo, da jo je vredno spoznati. Poznavanje dosežkov časovno in prostorsko oddaljenih kultur gotovo obogati tistega, ki je

4 Ibid.

5 Obširneje, a še zdaleč ne dovolj celovito o tem pišemo v: Rok Kastelic, *Orientalizem v učnih načrtih za zgodovino in geografijo*, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, magistrsko delo (Ljubljana, 2018), od koder je tudi vzeta osnova za pričujoči prispevek.

6 Začasni učni načrt na gimnazijah in klasičnih gimnazijah Slovenije za šolsko leto 1945–1946. Izdalo ministrstvo za prosveto NVS – odsek za srednje šolstvo. Državna založba Slovenije (Celje, 1945), str. 11.

7 Spremembe k učnemu načrtu za gimnazijo za šolsko leto 1946/47, Državna založba Slovenije (Ljubljana, 1946), str. 19.

8 Vestnik ministrstva za prosveto Ljudske republike Slovenije. Letnik II, priloga 1 k številki z dne 2. oktobra 1947, številka 13, str. 3.

s tem soočen. Druga, manj ustrezna interpretacija pa je, da je te družbe vredno spoznati zgolj zaradi nas, ki smo od njih nekaj pridobili. Res je, od njih smo mnogo pridobili, vendar pa jih ne smemo spoznavati pod tem spoznavnim kotom, ki ga vsiljuje trenutno stanje v globaliziranem svetu. Njihovo pomembnost je treba priznavati kot pomembnost samo na sebi, brez odnosa do evropske kulture. Pri obravnavi evropske omike pa je treba poudariti njene korenine in sadove, ki niso evropski, a so se vseeno razrasli po evropskosti in postali del nje. Misel, da so kulture vzhodnega sredozemskega kroga vredne obravnave zaradi nas, posredno govori tudi o tem, da se niso razvile v nekaj nam enakovrednega, temveč so nam podrejene. Kot da te družbe niso doživele svoje zgodovine v času od takrat do zdaj. Kot da je bil njihov namen omogočiti Evropi, da se razvije na svojo sedanjo stopnjo. Takšni interpretaciji zgodovine bi lahko rekli teleološka, ki pa je vedno zavajajoča, saj gleda na zgodovinsko dogajanje izrazito pristransko – z namenom, da na kar najlažji način doseže razlago, kako smo iz nekega zgodovinskega stanja prešli v drugo, ki je bilo že vnaprej znano. Chris Wickham je svoje obsežno delo posvetil prav premagovanju takšnega interpretiranja zgodovine.<sup>9</sup>

Iz zapisanega cilja, ki želi pokazati »pomen za evropsko omiko«, ne moremo natančno vedeti, katera od obeh interpretacij je bila mišljena, vendar to pravzaprav na tem mestu niti ni pomembno. Ko je besedilo napisano in ga nekdo dobi v branje, to besedilo zaživi svoje življenje; avtor nad njim izgubi oblast interpretacije in bralci ga lahko interpretirajo po svoje oz. kakor se njim zdi najprimerneje. Kakor je trdil Ricoeur, besedilo – ne pisateljeva intenca ali situacija, iz katere je izhajal – postane objekt interpretacije.<sup>10</sup> Tako se je zgodilo tudi v primeru tega učnega načrta, katerega pisci verjetno nikakor niso imeli orientalističnih namenov, a se je njihov zapis vseeno transformiral v novo lovko orientalističnega diskurza.

V petem razredu gimnazije je v okviru istega učnega načrta predvidena obravnava »najstarejših kulturnih narodov: kulturni krog starega orienta (Egipt, Mezopotamija, Kreta, Mala Azija, Sirija s Palestino, Iran); indijski in kitajski kulturni krog«.» Tukaj pomen za evropsko omiko ni nič omenjen; prav tako nikjer ni zapisano, v čem se (če se) razširi poznavanje iz prvega razreda. V učnem načrtu iz leta 1947 se vnovična obravnava starega Vzhoda predvideva v četrtem razredu, pri čemer pa se opazno razširi sveženj vsebin: »Egipt: poljedelstvo; nastanek države; religija; sužnji in kmetje; vstaje; osvajanja; konec egipčanske samostojnosti; kultura. Mezopotamija: dežela in ljudstvo; babilonska država; asirska vojska in vojna tehnika; osvajanja; padec Asirije; razcvet mesta Babilon; perzijska nadvlada; kul-

9 Chris Wickham, *Framing the Early Middle Ages – Europe and the Mediterranean 400–800*. Oxford University Press Inc. (2006), 831.

10 URL: <https://plato.stanford.edu/entries/ricoeur/#InteFullLang> (dostopno 23. 1. 2017).

11 Začasni učni načrt na gimnazijah in klasičnih gimnazijah Slovenije za šolsko leto 1945–1946. Izdalo ministrstvo za prosveto NVS – odsek za srednje šolstvo. Državna založba Slovenije (Celje, 1945), str. 12.

tura ljudstev v Mezopotamiji. Fenicija: trgovina in pomorstvo; kolonije; kultura. Palestina. Iran.«<sup>12</sup>

V letu 1948 dobi to učno poglavje – tako mu lahko rečemo, saj se obravnava »starih vzhodnih narodov« sistematično ponavlja v podobnih oblikah – nekaj novih zanimivih poudarkov. Piše takole: »Egipt: zemlja, prebivalstvo in gospodarstvo, nastanek egiptovske države; vera, svetišča in *duhovniki*; faraon, uradniki, *vloga duhovnikov*; sužnji in kmetje, *sovraštvo do izkoriščevalcev, upori, upor kmetov in sužnjev okoli 1750 pr. n. št.*; Hiksi; osvajanja in roparski pohodi; razvoj trgovine; utrditev suženjstva; Neko: prvo potovanje okoli Afrike; Perzijci osvoje Egipt; egiptska kultura: pisava, literatura, znanost, arhitektura. (3 ure) – Mezopotamija: zemlja in prebivalstvo, namakanje zemlje; sumerska mesta – države; babilonsko kraljestvo, *Hamurabijev zakonik kot čuvar koristi vladajočega razreda*, vojska. Asirija: zemlja in prebivalstvo, vojska in vojna tehnika, zaslužnjenje osvojenih držav, padec Asirije. Kaldejsko kraljestvo, razcvet Babilona, padec pod Perzije. Kultura ljudstev v Mezopotamiji: pisava, religija in mitologija; znanost: astronomija, koledar, matematika, stavbarstvo in kiparstvo; *vpliv te kulture na ljudstva Azije in Evrope*. (2 uri) – Drugi vzhodni narodi: Palestina: zemlja, naselitev judovskih plemen; David in Salomon; položaj kmetov; asirsko in babilonsko suženjstvo; literatura (Biblija). Feniško: geografska lega, razvoj trgovine in pomorstva, kolonije. *Kartago*: vloga Feničanov v širjenju kulturnih pridobitev: pisava. Iran: formiranje države; osvajanja; državna in družbena ureditev.«<sup>13</sup>

Oglejmo si izbrane poudarke: duhovniki so pri Egiptu omenjeni kar dvakrat, prvič v zvezi s svetišči, drugič pa naj bi se govorilo o njihovi vlogi. Kaj bi se dalo tu povedati poleg tega, kar so povedali že pri svetiščih? Namen tovrstne dvojne obravnave je gotovo pokazati na dvojno funkcijo svetišč, ki so služila verskim praksam, pa tudi kot zakladnice in gospodarska središča. S tem so postavili duhovščino v kontekst izkoriščanja nižjih slojev prebivalstva, čemur ne moremo v polnosti oporekati, vendar pa je ideološki namen v ozadju bolj ali manj jasen. V polni luči pa ta zažari pri poudarku o sovraštvu do izkoriščevalcev, uporih ter uporih kmetov in sužnjev okoli leta 1750 pr. n. št. Tu je marksistična logika upora oz. revolucije postavljena v ospredje in je učna vsebina o starem Egiptu pravzaprav v njenem primežu. Nadaljujemo lahko pri poudarku o Hamurabijevem zakoniku kot čuvaju koristi vladajočega razreda, pri čemer prepoznamo isti namen v ozadju: pokazati na Marxov historični materializem oz. faze družbenega razvoja. Takrat je to veljalo za znanstveno, čeprav je bilo znanih mnogo kritik to-

12 Vestnik ministrstva za prosveto ljudske republike Slovenije. Letnik II, priloga 1 k številki z dne 2. oktobra 1947, številka 13, str. 4.

13 Učni načrt za gimnazije, nižje gimnazije in višje razrede sedemletk. Ministrstvo za prosveto LR Slovenije (Ljubljana, 1948), 81–82. V naslednjih vrsticah podobno podrobno obravnava še Kitajsko in Indijo. *Vizualni poudarki* so dodani za očitnejše prepoznavanje zanimivih vsebinskih poudarkov.

vrstne *znanosti*. Kakor koli že, učne vsebine so bile prikrajšane za svoje bogastvo v kompleksnosti na račun prikazovanja ideološko izbrane rdeče niti zgodovine.

Poudarek glede »vpliva te kulture na ljudstva Azije in Evrope« smo v podobni obliki že obravnavali in pokazali nevarnost teleološke interpretacije, čeprav je v tem primeru dejstvo, da se govori o vplivu na obe celini. To je odmik od manifestnega orientalizma, saj obe celini obravnava izenačeno.

Poudarjanje Kartagine pa se zdi zanimivo zgolj z vidika geografske dolžine, saj se v tem poglavju govori o Vzhodu. Kartagina namreč leži zahodnejše od Rima, ki vsaj do leta 800 velja za nekakšen steber Zahoda. Logično je, da se k obravnavi Kartagine pride z obravnavo Feničanov, kajti bila je njihova kolonija, vendar je to dejstvo vseeno vredno omembe in daje dobro izhodišče za razmislek o upravičenosti tovrstnega deljenja tega dela sveta na Vzhod in Zahod. O tej problematiki bomo razmislili še enkrat, ko se bo – po obravnavi islamske širitve do leta 732 – razkrila v še večjih odstopanjih od geografske dolžine. Vsekakor je smiselno vzhod in zahod, kadar sta pisana z malo začetnico (in brez narekovajev), dosledno uporabljati kot smeri neba oz. za orientacijo po Zemljinem površju. Pisani z veliko pa sta lahko tudi oznaka česa drugega.

Morda je treba na tem mestu odgovoriti še na nekatera polemiziranja Pernoudove, ki trdi, da se v francoskih učnih načrtih premalo piše o antičnem suženjstvu.<sup>14</sup> V primeru, da bi se ta tema izpuščala, o suženjstvu prvih civilizacij pa bi bilo veliko zapisanega, bi v tem lahko zaznali nekakšen orientalistični nastavek, zato smo pregledali učne načrte tudi v zvezi s tem vidikom. Omembo orientalnega<sup>15</sup> suženjstva smo našli v veliko učnih načrtih (sicer predvsem pred letom 1945, a vendar tudi po njem), še večkrat oz. skoraj vedno, kadar je govor o grški ali rimski družbi, pa so sužnji omenjeni v kontekstu teh dveh kultur. Skupno se omemba sužnjev pojavi mnogo večkrat v povezavi z antiko kakor pa z Orientom.<sup>16</sup> To je v izrazitem nasprotju z negodovanjem Pernoudove, ki trdi, da o antičnem suženjstvu ni veliko govora, medtem ko se ves čas poudarja srednjeveško tlačanstvo.<sup>17</sup> V učnih načrtih s slovenskega prostora to niti približno ne drži,<sup>18</sup> tako da smo lahko nekoliko sumničavi do pisanja Francozinje. Je pa res, da so morda v francoskih učnih načrtih popolnoma drugačni poudarki, saj je pri obravnavi francoske revolucije mogoče naplesti marsikaj, antika pa morda ni tako obširno obravnavana. Kakor koli že, suženjstvo je ustrezno umeščeno v učne načrte in ne odraža orientalizma, saj se ga pravzaprav večkrat omenja v zvezi z evropsko antiko kakor pa z Orientom v katerem koli obdobju.

14 Regine Pernoud, *Nehajmo že s tem srednjim vekom*, Družina d. o. o., Zbirka Razumevanja (Ljubljana, 2003), 91.

15 Učni načrt za višje razrede gimnazij in klasičnih gimnazij. Začasni pravilnik o maturi. Ljubljana, 1955, str. 19.

16 Seveda je nenavadno primerjati zgodovinsko obdobje (antiko) z določenim geografskim območjem (Orientom), vendar se tukaj ne bomo spuščali v ta problem.

17 Regine Pernoud, *Nehajmo že s tem srednjim vekom*, 91.

18 Npr.: Vestnik ministrstva za prosveto Ljudske republike Slovenije. Letnik II, priloga 1 k številki z dne 2. oktobra 1947, številka 13, str. 3–4.

## Grško-perzijske vojne in Aleksander Veliki

»Vojne Grkov s Perzijani za svobodo«<sup>19</sup> so se v učnih načrtih pojavile leta 1932 in nato leta 1936, ko se pojavi tudi ideja o Aleksandrovi preobrazbi sveta.<sup>20</sup> Ta je nekakšna oblika manifestnega orientalizma, kot ga pojmuje Said. Latentni orientalizem je namreč nekakšna tiha prisotnost delitve na *nas* in *njih*, ki se mu pravzaprav ne moremo vedno popolnoma izogniti. Manifestni orientalizem pa je izrečen pogled, ki jasno opredeli Orient kot manjvreden in podrejen evropski kulturi. Poudari njegovo ločenost od Evrope, hkrati pa skorajda nekakšno željo tega območja, da bi mu vladala Evropa.<sup>21</sup> Dejstvo, da je Aleksander Veliki tako znatno preoblikoval svet, je vsekakor manifestacija kulturne dominacije Evrope, saj bi po drugi strani lahko našli tudi številne orientalske vplive, ki so prevzeli Aleksandra in helenizem, ki ga je širil, vendar se je ta vidik zanemaril. Z njim bi položaj popolnoma obrnili, kar pa ne bi bilo v skladu z našo predstavo Orienta kot manjvrednega, ki biva v naših evropocentričnih predstavah. Seveda ni mogoče zanikati, da je Aleksander dejansko preobrazil svet, vendar bi prav enako lahko trdili tudi za kmeta, ki je preoral njivo, ali pa za Platona, ki je tako močno zaznamoval filozofijo in tudi naše današnje dojemanje sveta, pa kljub temu nobeden izmed njiju ni prišel v ta učni načrt.<sup>22</sup> A tu ne skušamo biti tako radikalni, saj takšna destruktivna drža ne bi nikamor pripeljala. Zato zgolj opozarjamo na neustreznost vtisa, da je Evropa prenesla grško misel v Orient, v nasprotni smeri pa ni nič prišlo – to nikakor ne drži, saj so orientalski motivi opazni na različnih področjih helenistične kulture in se kažejo tudi pozneje v raznih evropskih nadaljevanjih.

Obravnavi perzijskih vojn – ki je v enem primeru zgovorno prikazana kot »spopad grškega sveta z Orientom«<sup>23</sup> – običajno sledi še obravnava Aleksandra Velikega in njegovega osvajanja.<sup>24</sup> Posebno nazoren orientalizem – verjetno ne-

19 Začasni učni načrt in program za višjo narodno šolo v kraljevini Jugoslaviji. Učiteljska tiskarna v Ljubljani (Ljubljana, 1932), str. 10.

20 Programi i metodska uputstva za rad u srednjim školama. Nastavni planovi za srednje škole propisani su odlukom ministra prosvete s. n. br. 28311/30, s. n. br. 7627/31, s. n. br. 23897/31 i 27100/33; metodska uputstva odlukom s. n. br. 14238/36. Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije (Beograd, 1936), str. 161–166.

21 Edward W. Said, *Orientalizem: zahodnjaški pogledi na Orient*, 258.

22 Prvi primer je namenoma izrazito banalen, vendar skuša pokazati, kako je besedna zveza »preobraziti svet« preširoka in bi lahko ustrezala množici pomenov, kar odpira možnost zelo različnih interpretacij – v Aleksandrovem primeru številnih v smeri kulturne dominacije Evrope nad Orientom.

23 Začasni učni načrt na gimnazijah in klasičnih gimnazijah Slovenije za šolsko leto 1945–1946. Izdalo ministrstvo za prosveto NVS – odsek za srednje šolstvo. Državna založba Slovenije (Celje, 1945), str. 12.

24 Npr.: Vestnik ministrstva za prosveto Ljudske republike Slovenije. Letnik II, priloga 1 k številki z dne 2. oktobra 1947, številka 13, str. 3.

zavedni – pa je prišel na plan leta 1945. V učnem načrtu iz tega leta je treba biti pozoren na dikcijo, ki oznani: »Aleksander Veliki osvoji vzhod.«<sup>25</sup> Lahko bi bilo zapisano, da Aleksander osvoji Grčijo, Malo Azijo, Mezopotamijo, Egipt, Perzijo itd., vendar ne, vse skupaj je označeno kot vzhod. Vzhod do kod? Iz zapisanega bi si lahko mislili, da je osvojil tudi Indijo, Kitajsko in Japonsko, čeprav drugima dvema ni prišel niti blizu. Takšna poenostavitev Vzhoda je vir orientalizma, a hkrati njegov glavni produkt. Gre namreč za to, da nas diskurz močno zaznamuje in si ne moremo zamisliti nečesa čisto zunaj njega. S tem pa še utrjujemo diskurz, saj se njegova mreža širi kljub morebitnim humanističnim idejam ali znanstvenemu raziskovanju, kajti oboje se vedno znova naveže na že znano, s tem pa kompromitira svoje cilje.<sup>26</sup>

V istem učnem načrtu je naprej zapisano, da naj se učijo o »vojaški zasedbi ter gospodarski in kulturni prepojitvi orienta po Grkih; o helenističnem svetu«.<sup>27</sup> Spet je težko reči, kako bi bilo najbolje predstaviti to zgodovinsko dogajanje. »Prepojitev orienta« ni ravno najbolj ustrezna skovanka, saj predpostavlja, da je bil Orient kot nekakšna suha goba, ki je z veseljem vpil, kar je prišlo iz Evrope. Seveda je mogoče oz. je do neke mere res, da je z veseljem vpil grško kulturo, vendar je treba omeniti, kakšne preživete kulturne ostaline je s tem vpijanem izpodrinil, saj ne moremo trditi, da je grška kultura prišla v vakuum, v katerem prej ničesar ni bilo. To je zavajajoča predstava, ki reducira – oz. v skrajnem primeru kar izniči – kulturno stopnjo Orienta v tistem času, čeprav je res, da je Orient sprejel mnogo vplivov iz Grčije in je tako upravičeno (in treba) govoriti o helenizaciji. Vendar je od tega do nekakšne prepojitve precej razlike, ki močno učinkuje na nezavedno.

»Osvoboditev maloazijskih kolonij« je izrazito pristransko geslo v učnem načrtu, saj se tematika že vnaprej obsodi na neenako obravnavo obeh njenih deležnikov. V besedi osvoboditev se namreč že skrivajo žrtev, ki jo je treba rešiti, njen junak in zatiralec.<sup>28</sup> Očitno je, da obstaja delitev na »naše« in »druge«, saj se bolje poistovetimo z anonimnim osvoboditeljem kakor pa z neznanim zatiralcem. (Seveda ob predpostavki vsaj nekakšne razsvetljenske etike, ki pa je močno usidrana v družbo.)

Ogledati si je vredno še omembo te tematike iz leta 1984, ko so v učni načrt zapisali: »Ob grško-perzijskih vojnah ugotovimo vzroke spopada in poudarimo

---

25 Začasni učni načrt na gimnazijah in klasičnih gimnazijah Slovenije za šolsko leto 1945–1946. Izdalo ministrstvo za prosveto NVS – odsek za srednje šolstvo. Državna založba Slovenije (Celje, 1945), str. 11.

26 Zavedamo se ponavljanja tega poudarka znova in znova – in vendar ni brez smisla, saj ga je treba vedno znova osvetljevati in nanj izrecno opozarjati.

27 Začasni učni načrt na gimnazijah in klasičnih gimnazijah Slovenije za šolsko leto 1945–1946. Izdalo ministrstvo za prosveto NVS – odsek za srednje šolstvo. Državna založba Slovenije (Celje, 1945), 12.

28 Če poved sama ne razjasni, kdo vse se skriva v njeni zgodbi. Primer povedi, ki razjasni vse udeležence: Grki osvobodijo maloazijske kolonije izpod Perzijcev.

vlogo vsegrškega patriotizma. Prikažemo pomen vzpona makedonske svetovne države za razširitev grške kulture. Učenci ugotovijo razvoj v znanosti, književnosti in likovni umetnosti.«<sup>29</sup> Spet se nam izriše že znana slika nadpomembne države, ki je trajala pravzaprav le nekaj let. Prav tako je poudarjen zgolj izvoz grške kulture v Orient, nikjer pa ni videti omembe, da je orientalska kultura prav tako prepojila Grke. Aleksander se je začel oblačiti kakor Darej III. pred njim in je prevzel izrazito orientalsko navado, da mu morajo obiskovalci poljubiti prstan. Prav tako je želel prestolnico prenesti v Babilon, kar izrazito razkriva, kaj je bilo zanj pomembno in kje bi bilo središče moči – nikakor ne v obrobni Grčiji, ki jo Evropejci 2300 let po tem skušamo na vsak način postaviti v ospredje vsega tedanjega dogajanja.

Na tem mestu je smiselno opozoriti, da je Evropa starim Grkom predstavljala nekaj drugega, kakor nam predstavlja danes. To je pomembno, kajti to vedenje utemeljeno zrelativizira Saidovo tezo o orientalizmu, ki naj bi bil prisoten že pri starih Grkih,<sup>30</sup> saj se ti niso dojemali za Evropejce (oz. Zahodnjake). S tem pa orientalizem, kot ga je vzpostavil Said, izgubi svoj konstitutivni del. (Zanimivo, kako razkrinkanje orientalizma na neki način razkrije tudi Saidove napačne predpostavke!) Kljub temu pa je naš namen preiskovati učne načrte ter možnosti branja in orientalističnega interpretiranja v njihovem času – torej v času, ko imajo vpliv na izobraževanje. Za tisti trenutek pa ni pomembna zgolj polna in zgodovinsko natančna slika Grkov, ampak tudi predvidevanje, kaj bi lahko ta slika pomenila nekomu iz tega časa. Torej proučujemo najprej diskurz, iz katerega taka slika nujno izhaja, in hkrati diskurz, ki ga konstruira. Da ne smemo prehitro slediti Saidovemu prikazu logike »Evropa nasproti Orientu«, nam razkriva Aristotelovo razmišljanje o Evropi, ki je izrazito dvoplastno. Pravi namreč, da se ta začenja zahodno od Egejskega morja; kljub temu pa, ko govori o značajih narodov, Grkov ne postavlja v Evropo, temveč med Evropo in Azijo. Prehladna Evropa je domovina pogumnih, neustrašnih ljudstev; pretopla Azija pa ustvarja lenega človeka, prepuščenega despotizmu. Mednju je po Aristotelovem mnenju umeščena Grčija, ki je dežela svobode.<sup>31</sup> Vendar je pomembno razumeti, da se pojem Evrope spreminja in da leta 1936 ne pomeni več tega, kar je pomenil leta 330 pr. n. št. Razvoj tega pojma je zelo zanimiv in tudi povezan z orientalizmom, večkrat bo mogoče razbrati sledove zgodovinskega procesa.

29 Program življenja in dela osnovne šole, 3. zvezek – družbenoekonomsko vzgojno-izobraževalno področje. Zavod SR Slovenije za šolstvo (Ljubljana, 1984), str. 39.

30 Edward W. Said, *Orientalizem: zahodnjaški pogledi na Orient*, 77–78.

31 Rémi Brague, *Evropa, rimska pot, Mohorjeva družba* (Celje, 2003), 11. Pri tem se sklicuje na: Aristotel, *Fizika* V, 1, 224 b 21, in *Politika* VII, 7, 1327b 20–33, zlasti 24 ss.

## Punske vojne

Tudi omembo punskih vojn srečamo prvič v učnem načrtu iz leta 1878, ki jim doda še razdejanje Kartagine.<sup>32</sup> Leta 1932 sledi učni načrt, ki poleg punskih vojn izpostavi še Hanibalov pohod.<sup>33</sup> Znova je tematika predstavljena v učnem načrtu iz leta 1936, ki vsebino poda takole: »Prva punska vojna in zaključek osvajanja Italije. Pokorjenje zahoda v drugi punski vojni. Pokorjenje vzhoda.«<sup>34</sup> Temu pa hitro sledi še omemba »boja med Rimom in Kartagino«<sup>35</sup> leta 1937, ki je to zgodovinsko prigodo ponesla v ljudsko šolo. »Punske vojne in njih posledice, ter osvojitve na Balkanu in bližnjem vzhodu«<sup>36</sup> je obravnaval učni načrt iz leta 1945 v prvem razredu gimnazij in klasičnih gimnazij, nato v petem razredu »borbe za prevlado med Feničani (Kartagina), Etrurci in Grki«, nato pa tudi »zmago Rima v zahodnem in vzhodnem Sredozemlju; punske vojne, zasidranje na Balkanu, posegi v bližnji orient«.<sup>38</sup> Zadnji navedek je precej podoben tudi učnemu načrtu iz leta 1947,<sup>39</sup> saj se je nekoliko spremenil ob spremembi učnih načrtov za leto 1946–47.<sup>40</sup> V učnih načrtih naslednjih let se tematika precej konstantno omenja<sup>41</sup> – vendar nikoli kaj več kot to – potem pa je, presenetljivo, od sestave novega predmetnika v letu 1962 ni več najti. Obravnava se »Rim od mestne države do vodilne sredozemske sile«, izrecne omembe punske vojne pa ni več najti – niti v naslednjih učnih načrtih ne. Očitno je bila obravnava Spartakovega upora za načrtovalce pomembnejša<sup>43</sup> kakor bitka dveh sil, ki je po trditvah nekaterih

32 Lehrpläne für Volksschulen ... (celotna naslovnica je štirijezična) – Učni načerti za ljudske šole, izdani vsled ukaza predsedništva deželnih šolskih oblastnij za Primorje od dne 10. avgusta 1878, br. 5332/VII. (Dunaj, 1879).

33 Začasni učni načrt in program za višjo narodno šolo v Kraljevini Jugoslaviji. Učiteljska tiskarna v Ljubljani (Ljubljana, 1932), str. 10.

34 Programi i metodska uputstva za rad u srednjim školama. Nastavni planovi za srednje škole propisani su odlukom ministra prosvete s. n. br. 28311/30, s. n. br. 7627/31, s. n. br. 23897/31 i 27100/33; metodska uputstva odlukom s. n. br. 14238/36. Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije (Beograd, 1936), str. 167.

35 Podrobni učni načrt za ljudske šole. (Ljubljana, 1937), str. 146.

36 Začasni učni načrt na gimnazijah in klasičnih gimnazijah Slovenije za šolsko leto 1945–1946. Izdalo ministrstvo za prosveto NVS – odsek za srednje šolstvo. Državna založba Slovenije (Celje, 1945), str. 11.

37 Ibid., 12.

38 Ibid.

39 Vestnik ministrstva za prosveto Ljudske republike Slovenije. Letnik II, priloga 1 k številki z dne 2. oktobra 1947, številka 13, str. 4.

40 Spremembe k učnemu načrtu za gimnazijo za šolsko leto 1946/47, Državna založba Slovenije (Ljubljana, 1946), str. 20.

41 Npr.: Učni načrt za višje razrede gimnazij in klasičnih gimnazij. Začasni pravilnik o maturi. Ljubljana, 1955, str. 20.

42 Gimnazija (Gradivo za sestavo predmetnika in učnega načrta). Zavod za napredek šolstva LRS (Ljubljana, 1962), str. 52.

43 Spartakov upor je vsebina, ki se nenehno pojavlja v vseh učnih načrtih za zgodovino od leta 1948 naprej. Razlog za njegovo zasidranost v učnih načrtih je treba iskati v marksizmu, kar podrobneje razkriva poglavje Zakonitost zgodovinske poti.

zgodovinarjev določila prihodnost Evrope. S takšnim teleološkim pogledom se seveda ne moremo strinjati, vendar pa ga je vredno upoštevati, saj je bil spopad med Rimom in Kartagino resnično zelo pomemben za sredozemsko območje, s tem pa tudi za poznejše rojstvo Evrope (bolje bi bilo zapisati rojevanje Evrope, kajti to je nedovršen proces, kot se v letu 2022 izrazito kaže na primeru Ukrajine), kot jo razumemo danes.

### Vzhodno Sredozemlje v obdobju pred arabsko ekspanzijo

Vzhodno Sredozemlje se obravnava pri cesarju Konstantinu, o obdobju tik pred arabsko ekspanzijo pa v učnih načrtih do 1955 ni prav veliko govora, zaradi česar lahko trdimo, da čas pozne antike in zgodnjega srednjega veka nikakor ni dobro predstavljen. Justinijana in Herakleja prvič omeni učni načrt iz leta 1932, čemur takoj sledi obravnava Arabcev pod Mohamedom in kalifi.<sup>44</sup> Podobno ju zgolj omeni učni načrt iz leta 1936,<sup>45</sup> kar pa je veliko manj nedvoumno kakor omemba »Bizanc trguje med Evropo in Azijo«,<sup>46</sup> ki jo najdemo v učnem načrtu leta 1937. Ob taki formulaciji je videti, kakor da Bizanc ni evropski, kar je precej drzna trditev, saj je ozemeljsko gledano obsegal dele Evrope, ki so bili takrat med gospodarsko bolj razvitimi. Vendar pa bi bila taka formulacija v skladu z grškim razumevanjem sebe med Evropo in Azijo, kakor je na zadeve gledal Aristotel, a je vseeno vprašljivo, kako je bilo to dojeta leta 1937. Vsaj kar se tiče regionalizacij v učnih načrtih za zemljepis tistega časa, je Balkanski polotok z bizantinskim glavnim mestom dojet kot Evropa – čeprav je seveda res, da se je Bizanc raztezal čez del Evrope in Azije (svoj del Afrike pa je prav v tistem času izgubil na račun širjenja arabske države). Problematičen pravzaprav ni vmesni položaj Bizanca (kar se tiče zgodovinske korektnosti; kako je to vplivalo na diskurz, pa je že drugo vprašanje), temveč nekakšno medcivilizacijsko posredništvo, ki naj bi ga igral. V tem času je še vedno močno vprašljivo govoriti o Evropi, saj se ne moremo preprosto strinjati s Pirennom, da je Karel Veliki postal oče Evrope zaradi nasprotja do islama oz. gospodarske blokade, ki jo je postavil na meje Sredozemlja. Tako posredništvo, kakor ga učni načrt pripiše Bizancu, npr. Pirenne pripiše Sir-

44 Začasni učni načrt in program za višjo narodno šolo v Kraljevini Jugoslaviji. Učiteljska tiskarna v Ljubljani (Ljubljana, 1932), str. 11.

45 Programi i metodska uputstva za rad u srednjim školama. Nastavni planovi za srednje škole propisani su odlukom ministra prosvete s. n. br. 28311/30, s. n. br. 7627/31, s. n. br. 23897/31 i 27100/33; metodska uputstva odlukom s. n. br. 14238/36. Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije (Beograd, 1936), str. 168.

46 Podrobni učni načrt za ljudske šole. (Ljubljana, 1937), str. 147.

cem, Judom, Benečanom, tudi Normanom.<sup>47</sup> Zavedati se je treba, da so obstajale tudi druge trgovske poti med Evropo in Orientom ter da arabska država sploh ni postavila trgovske blokade, temveč so se že pred tem spremenili gospodarski dejavniki, ki so vplivali na obliko trgovanja in manjše število dolgih trgovskih potovanj.<sup>48</sup> Evropa pa se ni skonstruirala v določenem trenutku, temveč jo moramo opazovati v več pogledih, če želimo zaslediti njen nastanek oz. nastajanje. Veliko evropskih značilnosti izvira iz 12. stoletja, čemur nekateri pravijo renesansa 12. stoletja, a je bolj upravičeno govoriti zgolj o intenzivnem razvoju neke nove kulture.<sup>49</sup> Bizantinski trgovci so torej trgovali z Vzhodom in Zahodom, a prav enako velja tudi za trgovce z drugih območij oz. iz držav. Svet je treba dojemati – v enem od vidikov – kot gospodarski sistem oz. svetovno gospodarstvo.<sup>50</sup> Zato je delitev na Vzhod in Zahod zavajajoča in odriva kompleksni vidik, ki vključuje Normane, druge pomorščake po Severnem morju, Armence, Jude, Sirce (Jude in Nejud), Benečane, druge trgovce iz mestnih držav na Apeninskem polotoku,<sup>51</sup> pa tudi navadne muslimanske in krščanske trgovce, ki niso bili veliko drugačni od prej navedenih. Vse trgovce je pač gnala želja po dobičku – sicer se ne bi ukvarjali s trgovino.

Omembra Bizanca in Justinijana je tudi v učnem načrtu iz leta 1945, ko se mu pripiše »poskus obnovitve univerzalne države«,<sup>52</sup> s čimer je očitno mišljena pomembna zgodovinska vsebina o poskusu Bizantinskega cesarstva, da bi spet obvladovalo Sredozemlje, a je nekako nejasno, zakaj se uporabi besedna zveza »univerzalna država«. S to besedno zvezo se tudi pozneje še srečamo,<sup>53</sup> a kaj naj bi povedala? Nič ne pove niti o politični ureditvi te države niti o njenem gospodarstvu, kulturi ali prostorskem obsegu. Sklepamo lahko, da gre za nekakšno

47 Henri Pirenne, Mohammed and Charlemagne, George Allen&Unwin Ltd (London, 1939), 174–176, 258–260;

Paolo Delogu, Reading Pirenne Again, The Sixth Century – Production, Distribution and Demand, Leiden-Boston-Koln (Brill, 1998), 23;

Henri Pirenne, Srednjeveška mesta, Gospodarska in socialna zgodovina srednjeveške Evrope, DZS (Ljubljana, 1956), 8. 170–173.

48 Chris Wickham, Framing the Early Middle Ages ..., 822–823;

Michael McCormick, Origins of the European economy: communications and commerce, A.D. 300–900., Cambridge University Press (Cambridge, 2010), 117–119.

49 Jacques Le Goff, Se je Evropa rodila v srednjem veku?, Založba / \*cf, Modra zbirka – Delajmo Evropo (Ljubljana, 2006), 97–98.

50 Fernand Braudel, Čas sveta : Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje I, ŠKUC, Filozofska fakulteta (Ljubljana, 1991), 16.

51 Fernand Braudel, Igre menjave : Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje I, ŠKUC, Filozofska fakulteta (Ljubljana, 1989), 177–180.

52 Začasni učni načrt na gimnazijah in klasičnih gimnazijah Slovenije za šolsko leto 1945–1946. Izdalo ministrstvo za prosveto NVS – odsek za srednje šolstvo. Državna založba Slovenije (Celje, 1945), str. 12.

53 Vestnik ministrstva za prosveto Ljudske republike Slovenije. Letnik II, priloga 1 k številki z dne 2. oktobra 1947, številka 13, str. 4.

primerjavo z Rimskim cesarstvom pred njegovo razdelitvijo na vzhodni in zahodni del. Rimski imperij tistega časa služi kot model, po katerem bi se morale zgledovati tudi države v obdobju nekaj sto let po njem. Videti je, kakor da bizantinska država ni premogla ničesar velikega, čeprav je ta država v določenem obdobju delovala kot zelo uspešna in se je razširila čez dobršen del Sredozemlja. V tem času opazimo tudi mnogo več popotnikov iz Vzhodnega Sredozemlja v Zahodno Sredozemlje kakor pa tistih, ki bi potovali v nasprotni smeri. Tudi to nam nekaj pove o gospodarski in politični sliki tistega časa in sredozemskega območja.<sup>54</sup> Res pa je, da ji ni uspelo osvojiti ali pomiriti številnih dežel, predvsem ne na Apeninskem in Pirenejskem polotoku. Zanimanje trga na teh območjih je bilo majhno in tako jih je bilo težko integrirati v svoj tržni sistem. Rimska provinca Afrika (ki je sicer del Zahodnega Sredozemlja, a je prav zato dober kazalnik razmer v Sredozemlju kot celoti) je bila tako v 6. stoletju v rednih trgovskih stikih z Vzhodnim Sredozemljem, vendar pa ni bila osrednjega pomena, kakor je bila za Rim, preden so jo zavzeli Vandali.<sup>55</sup> Kljub Justinijanovemu uspehu in velikemu bogastvu, ki ga je njeno gospodarstvo premoglo, je ostala brez trgov in zato obrobna vse do perzijskega zavzetja Egipta v letih 618–619, ko je v Bizantinskem cesarstvu posledično začelo primanjkovati žita. Temu je spet sledilo obdobje, ko ni bilo mogoče izvažati dobrin in se je končalo s pritiskom Arabcev leta 647.<sup>56</sup> Med perzijskim zavzetjem Egipta se je pokazalo, kako šibka je bila država, saj je njenim obrobnim deželam uspelo priti do nekakšne samozadostnosti, kar pa je pomenilo, da niso bile več pripravljene na uvoz od daleč. S tem so bile razmere za fevdalizem postavljene še pred arabsko ekspanzijo, kar ovrže Pirenovo teorijo.<sup>57</sup> Poznavanje gospodarskega stanja tistega časa v Vzhodnem Sredozemlju bi bilo nedvomno nujno za opazovanje pojava fevdalizma v Evropi, kateremu je v učnih načrtih namenjenega mnogo več prostora in učnih ur.

Dobro zaobjete vsebine najdemo v učnem načrtu iz leta 1955, ki Bizanc obdela tako z družbeno-gospodarskega vidika kot z vidika njegovih vojn proti Slovanom, Perzijcem in pozneje Arabcem ter tudi s kulturnega vidika, ko omeni Justinijanov kodeks, Heraklejevo reformo, cerkveno življenje v Bizancu in njene obrede. Lahko bi rekli, da je vsebina dobro izbrana, manjka zgolj kakšen poudarek več na rivalstvu med Bizancem in Perzijo.<sup>58</sup> Podobno je zasnovan tudi učni načrt iz leta 1962, čeprav je v njem najti že manj podrobnosti o vsebini, ki naj jo

54 Michael McCormick, *Origins of the European economy ...*, 211.

55 Chris Wickham, *Framing the Early Middle Ages ...*, 643.

56 Ibid., 725.

57 Michael McCormick, *Origins of the European economy ...*, 117.

58 Učni načrt za višje razrede gimnazij in klasičnih gimnazij. Začasni pravilnik o maturi. Ljubljana, 1955, str. 20–21.

učitelj preda dijakom, zaradi česar lahko sklenemo, da se je stanje poslabšalo<sup>59</sup> in je ostalo enako slabo tudi z novim učnim načrtom leta 1964.<sup>60</sup>

Ko že govorimo o Justinijanu, ki ga učni načrti pogosto omenjajo, je smiselno skupaj z Braudelom spomniti na nekaj njegovih dosežkov: »Justinijan (527–565) ni zgradil samo svete Zofije in napisal Zakonika, ki nosi njegovo ime, marveč je bil tudi cesar svile, saj se mu je preko različnih naključij posrečilo vpeljati v Bizanc sviloprejko, belo murvo, odvijanje zapredkov, tkanje dragocene niti. Bizanc si je tako nagraabil premoženje, ki ga je dolga stoletja ljubosumno varoval.«<sup>61</sup> Svili, ki izvira s Kitajskega, je poleg kitajske zaprtosti vase zapirala pot do Bizanca tudi sasanidska Perzija, ki je bedela nad območjem poznejše t. i. svilne poti in je bila v nenehnem konfliktu z Bizancem.<sup>62</sup>

Kar se tiče učnih načrtov, lahko opazimo, da ni veliko omemb niti bizantinske države niti sasanidskega imperija, ki sta bila takrat mnogo pomembnejši državi od frankovske. Njuna medsebojna vojna pa je ključni pogoj za uspešno širjenje arabske države, z njo pa tudi islama, ki je kmalu dal svoj pečat kulturni pokrajini in jo naredil za Orient, kakršnega imamo v mislih danes. Vendar pa vojne niso vsa zgodovina; zakaj je potem učni načrt videti tako? Učni načrt za gimnazije iz leta 1948 je pri tem dokaj svetla izjema, saj pravi: »Bizanc: Spreminjanje Vzhodnorimskega imperija v bizantinsko državo. Justinijanova doba. Naselitev Slovanov. Obrambne vojne Bizanca. Sužnjeposestniški Bizanc se spremeni v fevdalno državo. Cerkevni razkol. Bizantinska kultura.«<sup>63</sup> Tu je zajetih več različnih segmentov zgodovine, kar je dobro – hkrati pa je očitno nekaj povedano tudi o bizantinskih vojnah s Perziji (oz. Sasanidi), za kar v večini učnih načrtov ni bilo prostora. Opazili smo že, da je bilo v učnih načrtih veliko omemb Aleksandra Velikega, pokazali pa bomo, da se je tudi za arabsko širjenje našel prostor v njih: za velik razcvet, kakršnega je doživljalo sasanidsko cesarstvo, ki je bilo pravzaprav najmočnejša kontinentalna sila pozne antike, pa ni bilo prostora. (Omemba obrambnih vojn Bizantincev je sicer povezana s tem, vendar kaže na Perzijce z druge strani – oni so spet v vlogi agresorja.) Ali je pri pouku zgodovine smiselno govoriti predvsem o osvojitvah ter političnih in vojaških dogodkih, ki so spreminjali zemljevid sveta? Seveda so osvojitve pozneje vplivale tudi na kulturo in socialno-ekonomske spremembe, vendar Wickham svari pred razlagami, ki

59 Gimnazija (Gradivo za sestavo predmetnika in učnega načrta). Zavod za napredek šolstva LRS (Ljubljana, 1962), str. 53.

60 Gimnazija (Gradivo za sestavo predmetnika in učnega načrta). Zavod za napredek šolstva SR Slovenije, Državna založba Slovenije (Ljubljana, 1964), str. 19.

61 Fernand Braudel, *Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče – Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje II*, *Studia humanitatis*, ŠKUC Filozofska fakulteta (Ljubljana, 1988), 84.

62 Ibid.

63 Učni načrt za gimnazije, nižje gimnazije in višje razrede sedemletk. Ministrstvo za prosveto LR Slovenije (Ljubljana, 1948), 84.

precenjujejo pomen političnih dogodkov.<sup>64</sup> Ali pa so vzhodna ljudstva namenoma prikazana pretežno v vlogi premagancev? Pri takšnem spraševanju ne smemo biti iskalci nekakšne namerne zarote, temveč moramo preiskovati oz. domnevati o nezavednem pri snovalcih učnih načrtov. Ali se v teh »premaganih narodih Vzhoda« zrcali ideja napredka, torej novoveškega optimizma, ki trdi, da bo nekoč nad vse prišel razum? To je na neki način orientalistično, saj predpostavlja, da je razum, kakor ga dojemamo Evropejci od razsvetljenstva naprej, nekaj boljšega od vsega, kar so poznali oz. poznajo v Orientu. Ali pa je vrtenje sveta okoli Evrope zgolj odraz miselno omejenega evropocentičnega orientalizma? Zavedati se je namreč treba, da so bile v vojno med Bizancem in Perzijo vključene tudi druge dežele, kar nam mora razširiti uvid v zgodovino. Politika je vedno segala čez svoje meje in lastne konflikte v iskanju zaveznikov proti svojemu sovražniku. Tako je Bizanc spodbujal Abesinijo k vpletanju v dogajanje na Arabskem polotoku. Po odmevnem judovskem pokolu kristjanov leta 523, ki ga je slabih sto let pozneje kot izgovor za pokol Judov uporabil Mohamed, so na območje Jemna prišli Abesinci (ki so bili kristjani) in ga zasedli.<sup>65</sup> Perzijci pa so bili zavezniki številnejših poganskih arabskih ljudstev tega območja in so jih leta 575 prišli odrešiti abesinske nadvlade – in priključiti svoji državi. Vidimo lahko, kako je vojna v Vzhodnem Sredozemlju vplivala tudi na območja daleč okoli njega. Zavezništva so se do določene mere sklepala tudi glede na vero, kakor meni Hitti,<sup>66</sup> vendar pa ne smemo pozabiti, da so v okviru Perzije, predvsem v Asiriji, živele številne krščanske skupnosti, ki so bile s svojim statusom v sicer večinsko zaratustrski državi zadovoljne. Vpletanje Abesinije v dogajanje zunaj Afrike se lahko na prvi pogled zdi nenavadno, vendar je treba (tudi to) morje razumeti kakor most, ne kakor pregrado, zato so vplivi iz Vzhodne Afrike v Jugozahodno Azijo in nasprotno zelo pogosti. Odličen primer tega je kava, ki je prišla iz Abesinije v Jemen, od tam pa se je v 15. stoletju razširila po svetu.<sup>67</sup> Po drugi strani pa se je islam razširil po vzhodni obali Afrike.

### Zgovorna praznina

Kot nadaljevanje poglavja o Vzhodnem Sredozemlju pred arabsko ekspanzijo omenimo še, da učni načrt za osnovno šolo iz leta 1962 popolnoma izpusti celotno Vzhodno Sredozemlje in da prvič srečamo islam pri obravnavi Turkov. To nikakor ni dobro, saj ustvari sliko, ki ji manjka vse, razen nekaj fragmentov, ti pa

64 Chris Wickham, *Framing the Early Middle Ages ...*, 757.

65 Philip K. Hitti, *History of the Arabs from the earliest times to the present*, Macmillan&co ltd, New York, St. Martin's press (London, 1964), 62.

66 Ibid., 65–66.

(V Huntingtonovi maniri bi se takšno religijsko-politično ozračje lahko poenostavilo in »dokazovalo« spopadanje »civilizacij« že v tistem času.)

67 Ibid., 19.

v ospredje postavljajo Jugoslavijo.<sup>68</sup> S tem se v drugi polovici 20. stoletja vrnemo na raven začetka tega stoletja, ko jim je vseeno za dogajanje po svetu in je pomembno le krepiti ljubezen do domovine, zdaj pa se temu pridruži še krepitev marksistične ideologije.<sup>69</sup> Do podobnega sklepa nas vodi dokument o rezultatih, ki jih dajejo učni načrti iz leta 1964.<sup>70</sup>

Objava iz leta 1966 nam zgovorno priča o nerazumevanju pomena pouka zgodovine za pristen humanizem, ki ni le marksistično dobrikanje zapostavljenim in njihovo spodbujanje k uporabi. Tako se je število učnih ur v višjih razredih osnovne šole povečalo pri predmetih slovenski jezik, matematika, tuji jezik in fizika.<sup>71</sup> Po drugi strani pa so »zlasti v višjih razredih osnovne šole redaktorji skrčili zahtevnost učnih načrtov za posamezne predmete po predlogih šolske prakse«. <sup>72</sup> Glede na navodila, ki jih načrt podaja za poučevanje zgodovine, to ni presenetljivo. Velja namreč: »Učno snov zgodovine je treba presojati z vidika osnovnih smotrov pouka, to je z vidika njene vzgojne in idejne funkcije. Zato moramo smotorno izbirati dejstva in se izogibati kopičenju podrobnosti.«<sup>73</sup> Tako postane mogoče, da razlaga o nastanku držav »sužnjelastniške dobe« na primeru Egipta (enako pa je tudi v Mezopotamiji, Indiji in na Kitajskem) sledi obravnava antike, čemur sledi le omemba selitev ljudstev v času razpada Zahodnega rimskega cesarstva. Sledi obravnava južnih Slovanov vse do turških vpadov, pri katerih se je treba omejiti na hrvaško in slovensko ozemlje ter na posebnosti turškega fevdalizma.<sup>74</sup> Med antiko in zgodnjim novim vekom zaznaja velika praznina. Za srednji vek se zdi, kot da je to obdobje, ki ni vredno obravnave, saj so dogodki iz tega časa zgolj kopičenje nepomembnih podrobnosti – posebno z območij zunaj meja Jugoslavije. To je slika, ki jo kažejo trije dokumenti iz let 1962, 1964 in 1966, ki smo jih navedli v tem poglavju.

Seveda se praznina pojavlja tudi v drugih učnih načrtih; lahko bi jo označili kot nekakšno tiho sopotnico. Prav iz neobravnavanja vsebin pa izvira velik del negativnih predsodkov. In očitno učni načrti to podpirajo. Obravnavati nekatera obdobja dokaj podrobno, druga pa popolnoma zapostaviti, že samo na sebi implicira pomen obeh obdobj in kultur v njih. Govorimo lahko o pasivnem kurikularnem orientalizmu, saj država podpira diskurz s tem, da se vanj ne vmeša oz. da načrtno zapostavlja določena obdobja in kulture. Orientalizem v učnem pro-

68 Predmetnik in učni načrt za osnovne šole, Zavod za napredek šolstva LR Slovenije, Državna založba Slovenije (Ljubljana, 1962), str. 78.

69 Ti dve sicer ne gresta skupaj v vseh točkah, vendar so tukaj internacionalnost pragmatično izrgli iz marksističnega nauka.

70 Iva Šegula, Učni načrt osnovne šole v teoriji in praksi (Rezultati petletnega preizkusa), Socialistična republika Slovenija, Zavod za napredek šolstva (Ljubljana, 1964), 216–217.

71 Objave (Št. 2, 3, 4, 5), Republiški sekretariat za prosveto in kulturo SRS (Ljubljana, 15. junija 1966), str. 1.

72 Ibid.

73 Ibid., 40.

74 Ibid., 41.

cesu namreč pomembno kroji miselnost ljudi v državi za daljše obdobje – dokler se ne potruži ga preseči, lahko trdimo, da večini ljudi ta latentna prisotnost orientalizma ustreza, saj dajejo prednost drugim vidikom znanja in/ali ideologije. Država ima moč, poseči v ta diskurz, vendar očitno za to ni motivirana, čeprav: »Osnovna šola daje občanom osnovno vzgojo in osnovno splošno izobrazbo ter jih v skladu z razvojem in s potrebami socialistične družbe razvija v samostojne osebnosti socialistične skupnosti.«<sup>75</sup> Glede na ujetost v orientalistični diskurz je težko reči, da država kaj prispeva k večji osvobojenosti od njega oz. k večji splošni razgledanosti, ki bi omogočala tudi drugačno pojmovanje humanosti in s tem razvoj samostojnih osebnosti, kakor jih objava obljublja.

### Samo, trgovec s sužnji

Mnogo učnih načrtov omenja Sama, ustanovitelja Samove plemenske zveze – prve slovanske države v Srednji Evropi.<sup>76</sup> Ker mu je v učnih načrtih namenjenega kar nekaj časa, si oglejmo, zakaj je zanimiv za nas, saj ima skupno točko z Vzhodnim Sredozemljem, koristen pa je lahko tudi za razumevanje odnosov med tedanjim Zahodom in Vzhodom. Kot frankovski trgovec in nekakšen pustolovec je na območju Slovanov verjetno trgoval s sužnji,<sup>77</sup> kar je bilo zelo donosno početje. Svoj položaj je izkoristil, ko so Avari napadali Slované, ti pa so ga razglasili za voditelja plemenske zveze, ki se je nato uprla Avarom in jih v vojni premagala. Tako se je število sužnjev še povečalo, vendar pa je to privabilo še druge frankovske trgovce s sužnji in Samo, tedaj voditelj plemenske zveze Slovanov, jih je dal pobiti. Zaradi tega mu je frankovski kralj Dagobert napovedal vojno, ki je spet prinesla množice sužnjev, kar je bilo seveda za tisti čas nekaj povsem samoumevnega.<sup>78</sup> Obe strani sta sužnje prodajali tujcem; pri tem so zlasti blesteli Benečani. Ko so Franki zmagali v vojni, so nekatere sužnje uporabili za delo v frankovski državi, mnogo pa so jih prodali tudi Bizantincem in Arabcem.<sup>79</sup> Pogosto so se pojavljale razne prepovedi prodaje krščanskih sužnjev poganom, vendar to trgovcev s sužnji večinoma ni ustavilo niti resno prestrašilo.<sup>80</sup> Kljub cerkvenim pozivom proti tovrstnemu početju in cesarskemu embargu so Benečani sloveli

<sup>75</sup> Ibid., 1.

<sup>76</sup> Npr.: Vestnik ministrstva za prosveto Ljudske republike Slovenije. Letnik II, priloga 1 k številki z dne 2. oktobra 1947, številka 13, str. 3; ali pa: Spremembe k učnemu načrtu za gimnazijo za šolsko leto 1946/47, Državna založba Slovenije (Ljubljana, 1946), str. 20.

<sup>77</sup> Pirenne (v: Mohammed and Charlemagne) je o tem prepričan, McCormick pa tega ne zagotovi, temveč se mu zdi zgolj zelo verjetno. Prav tako je Pirenne trdil, da je bil Samo bolj pustolovec kakor navaden trgovec; McCormick se do tega raje ne opredeli. Obe svoji trditvi je Pirenne izpovedal že v svojih zgodnejših delih: Henri Pirenne, Srednjeveška mesta, Gospodarska in socialna zgodovina srednjeveške Evrope, 16.

<sup>78</sup> Henri Pirenne, Mohammed and Charlemagne, 96–97.

<sup>79</sup> Michael McCormick, Origins of the European economy ..., 739.

<sup>80</sup> Ibid., 746–748.

tudi po izvozu mladih Slovank v Egipt in Sirijo. Prav trgovina s sužnji je omogočala Zahodu, da je lahko kupoval eksotične izdelke, ki so prihajali z Vzhoda. In prav trgovina s sužnji je potisnila Benetke v ospredje trgovine na dolge razdalje in v prvaka Zahoda pri trgovanju z Vzhodom.<sup>81</sup>

Zakaj te stvari v učnih načrtih niso omenjene? Morda zaradi progresivnega značaja zgodovine, kakor trdijo učni načrti po drugi svetovni vojni? Verjetno to niti ne toliko, temveč bolj zato, ker to ni v skladu z romantično predstavo o prvi slovanski ali celo slovenski državi. Pirennovo delo, v katerem piše o Samu in sužnjih, je izšlo v slovenščini leta 1956, vendar ni v učnih načrtih opaziti nobene odziva na izpostavljeni vidik trgovanja s sužnji, čeprav je Zwitter v spremni besedi k temu delu zapisal: »Njegove teze niso brez pomena za nas. Tudi na Jadranu so nekaj časa pustošili islamski pirati, značilnosti, ki jih Pirenne navaja za Benetke, veljajo deloma tudi za mesta vzhodne obale Jadrana, med njimi za mesta slovenske obale od Trsta do Pirana. /.../ Široka evropska problematika, ki jo razgrinja pred nami, nam pomaga tudi pri razumevanju naše zgodovine. Tudi iz tega razloga, in ne le zaradi pomembnosti za razumevanje evropske zgodovine sploh, bi bilo želeli, da bi našel slovenski prevod obeh njegovih del mnogo vnetih bralcev.«<sup>82</sup> Če bi bila ta vsebina korektno obdelana, bi učenci izgubili predstavo o ločenosti Zahoda in Vzhoda ter bi dojeli, da je Sredozemlje igralo povezovalni element med tema kulturnima krogoma in da je bilo samo po sebi nekakšen gospodarski svet. Kljub vsem kulturnim in političnim razdelitvam je treba to območje razumeti kot nekaj gospodarsko bolj ali manj enotnega.<sup>83</sup>

Tako lahko zaradi vnovič oživiljene jantarne poti, potem ko so Franki uničili avarsko državo, po letu 800 na slovenskem območju najdemo tudi najdbe arabskih kovancev v Celju in na Ptuj, pa tudi v Zagorju in Rečici ob Savinji, seveda pa jih je bilo največ najdenih na obali, v Gradežu in Trstu.<sup>84</sup> Po nekaterih dokumentih sodeč so v Rižani okoli leta 800 računali v arabskih srebrnih dinarjih ter jih tudi zbiral. Torej so jih imeli za enakovredno denarno valuto frankovski valuti, ki ji južno od Alp ni uspelo dobro nadzirati finančnega trga.<sup>85</sup>

Tako smo s prisotnostjo arabskih kovancev še potrdili povezanost današnjega slovenskega ozemlja s širšim svetom oz. s Sredozemljem, ki so si ga ob koncu 8. stoletja delili Arabci, Bizantinci, njim (včasih bolj, včasih manj) podrejeni Benečani, pa tudi Franki in druge države. V tej luči obravnava Samove plemenske zveze, ki je časovno precej pred tem obdobjem, še dodatno pridobi pomen. Njena obravnava z vidika trgovanja s sužnji omogoča uvid v povezanost gospodarske-

81 Michael McCormick, *Origins of the European economy ...*, 527. Henri Pirenne, *Srednjeveška mesta, Gospodarska in socialna zgodovina srednjeveške Evrope*, 166.

82 Fran Zwitter, spremna beseda v: Henri Pirenne, *Srednjeveška mesta, Gospodarska in socialna zgodovina srednjeveške Evrope*, 364.

83 Fernand Braudel, *Čas sveta : Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje I*, 17.

84 Michael McCormick, *Origins of the European economy ...*, 370–373.

85 *Ibid.* 340–341.

ga sveta, ki mu ni treba nameniti mnogo časa, temveč je treba zgolj omeniti to pomembno povezanost lokalne zgodovine s svetovno oz. v tem primeru makroregionalno zgodovino ter navesti te zgovorne primere. Omenimo še, da je trgovina z ljudmi na Jadranu cvetela še dolgo po tistem in da trgovci s sužnji niso delali posebnih razlik med kristjani in muslimani, temveč jim je bil pomembnejši finančni vidik tega ravnanja.<sup>86</sup>

### »Zakonitost zgodovinske poti«

Orientalističnemu diskurzu odlično služi tudi progresivno gledanje na potek zgodovine. Tako se veliki dosežki Orienta iz davnih obdobij zrelativizirajo oz. postavijo v službo razvoja človeštva, ki se nezadržno bliža svoji izpolnitvi. Takšen pogled je bil v Orientu tuj vse do 19. stoletja, saj je islam sprejemal neodstranljivo pluralnost sveta; pluralnost, ki ni bila pojmovana zgolj kot vmesna postaja na poti k še nedoseženi popolnosti, temveč kot konstitutivna značilnost obstoja.<sup>87</sup> To je popolno nasprotje od zahodnega novoveškega optimizma kot tudi od njegovega dediča marksizma, ki ga najdemo v učnih načrtih med letoma 1945 in 1991. Zakonitost zgodovinske poti namreč močno vpliva na način razumevanja celotne stvarnosti. Konkretno si pogledjmo marksizem (pozneje pa bomo celotno miselno shemo še podrobneje razložili) kot izrazito zahodni produkt, ki v svojem nauku historičnega materializma dokazuje štiri stopnje človeštva:

1. primitivni komunizem,
  2. suženjsko družbo,
  3. fevdalizem,
  4. kapitalizem,
- tem pa naj bi sledila 5. stopnja: komunizem oz. brezrazredna družba.

V učnih načrtih ni težko najti sledov obravnave primitivnega komunizma, vendar se s tem ne bomo ukvarjali. Suženjska družba in fevdalizem pa nas že malo bolj zanimata, saj se dotikata tudi našega orientalističnega diskurza. Za prehod s historičnih stopenj, na katerih je bilo človeštvo, v brezrazredno družbo je potreben upor oz. revolucija. O poudarjanju uporov smo že pisali pri obravnavi »vzhodnega sredozemskega kroga«, vendar pa je treba na tem mestu pokazati na nenehno prisotnost tovrstnih vsebin in poudarkov skozi celotno zgodovinsko snov. Iz istega učnega načrta, iz katerega smo navajali že takrat,

86 Klemen Pust, »Za odkup ubogih sužnjev, naših podanikov«. Reševanje Benečanov iz osmanskega in Osmanov iz beneškega suženjstva na območju vzhodnega Jadrana v 16. stoletju, *Zgodovinski časopis*, Ljubljana 64/2010 (142), št. 3–4, str. 327.

V tem delu so navedena tudi številna druga dela, ki obravnavajo suženjstvo na območju vzhodnega Jadrana.

87 Thomas Bauer, *Kultura dvoumnosti : drugačna zgodovina islama*, Krtina, Knjižna zbirka Temeljna dela (Ljubljana, 2014), 331.

lahko tukaj dodamo še »revolucionarne borbe« v času pred Solonovimi reformami v Atenah, »zaostritev razredne borbe« pred porazom Aten v peloponeški vojni, »upor sužnjev ter revnih slojev« po obdobju tiranije v Atenah. Temu sledi nabor revolucionarnih tem iz rimske zgodovine: »Borba patricijev in plebejcev« ob nastanku rimske republike, »prvi upor sužnjev« pred časom bratov Grakh, »upor Italikov«, »herojska borba Spartaka proti lastnikom sužnjev ter vzroki poraza upornih sužnjev«, temu pa sledi »Cezarjeva diktatura v interesu lastnikov sužnjev«. Nadaljuje se z »diktaturo lastnikov sužnjev pod krinko republike«, z »uporom Ilirov pod Batonom«, s »porastom socialnega nezadovoljstva« ter z »upori v Judeji in zadušitev uporov«, kar so vse štiri teme, nedirektno povezane z upori sužnjev oz. Marxovo idejo o napredovanju zgodovine s pomočjo revolucij, ki jo potem nadaljuje med obravnavo srednjega veka. Tam najdemo zapisano učno vsebino »Progresivni pomen fevdalnega reda glede na sužnjeposestniški red«, ki je že sama po sebi dovolj zgovorna, pozneje pa sledi še obravnava »razrednega značaja kulture« v okviru zahodnoevropske kulture v času križarskih vojn. Sledijo obravnava »upora Etienna Marcela in Jacquerija«, pa »upor Wata Tylerja; kmet postane svoboden«, nato pa še »kmečkih uporov« v Španiji, če se omejimo zgolj na čas do padca Konstantinopla leta 1453. Preveč prostora bi vzelo nadaljnje navajanje številnih uporov proti Turkom, drugih raznovrstnih uporov, francoske revolucije, nato pa vseh revolucij, ki so sledile letu 1848, pa podrobnih obravnav revolucije v Jugoslaviji med drugo svetovno vojno.<sup>88</sup>

Namen tega naštevanja iz zgolj enega učnega načrta na temo uporov in revolucij je pokazati na to, kako ideologija pomembno vpliva na izbor zgodovinskih tematik. Tako učna vsebina, ki bi lahko izrazila kulturno bogastvo naroda, postopen razvoj filozofske misli, kompleksen preplet fizične in družbene geografije ali lokalne in svetovne zgodovine, služi le prikazovanju enega in istega motiva skozi vso zgodovino. Pri geografiji bi bilo enako, če bi se povsod po svetu obravnavala le ena reliefna oblika ali pa če bi se skoraj ves poudarek dal zgolj eni regiji, eni kulturi, kar pa je pravzaprav nekaj, s čimer smo vsi sprijaznjeni. Spomnimo se na primat bujenja ljubezni do domovine, ki se je dolgo časa ohranjal v učnih načrtih tako zgodovine kot zemljepisa, v svojih milejših oblikah pa se pojavlja tudi danes. (S čimer ne trdimo, da je domoljubje slabo – nikakor ne! – vendar pa prinaša potencialne nevarnosti, ki se jih je treba zavedati.) Vsako omejevanje na preprosto ali pa na zgolj en vidik je poenostavitev, ki prinaša določena tveganja. To velja tako za periodizacijo zgodovine, s čimer se v tem delu ne ukvarjamo, kot za regionalizacijo (ali celo tipizacijo) Zemljinega površja – ukvarjanje s tem ni namen tega poglavja, a je vendar motiv, ki se mu v tem delu ne moremo niti ne smemo izmikati.

Način gledanja na zakonitost zgodovinske poti se je začrtal, ko je Evropa – kakor je to izrazil Galileo Galilei – naravo z znanstvenimi poskusi nategnila na

88 Vsi navedki v odstavku so vzeti iz: Učni načrt za gimnazije, nižje gimnazije in višje razrede sedemletk. Ministrstvo za prosveto LR Slovenije (Ljubljana, 1948), 82–114.

natezalnico in tako iz nje izsilila skrivnosti, ki jih ta do tedaj ni želela razkriti. Koristnosti tovrstnega ravnanja oz. znanosti kot take nikakor ne smemo zametovati, vendar pa je ob tem treba imeti v mislih stranske učinke, ki jih takšno ravnanje dolgoročno povzroči. Ljudje v Evropi so postali zmožni narediti marsikaj, saj je naravoslovje to omogočilo, in tako se je razcvetela materialna kultura, vendar pa je po drugi strani naravoslovno-znanstveni način gledanja na stvarnost zagospodaril nad humanizmom in prepoznavanjem življenjskih smislov.<sup>89</sup> Tako je primat pridobila misel o nenehnem napredku, o bližanju idealni družbi, ki pa je daleč od realnega življenja. Dokler je družba prepoznavala vprašanje smisla predvsem pod okriljem transcendence, je še našla življenjske moči za trdo vsakdanje življenje, ko pa se je o presežnih vprašanjih nehala razmišljati, je to prineslo eksplozijo človekove uničevalnosti in želje po gospodovanju nad drugimi ljudmi.<sup>90</sup>

V okviru novoveškega optimizma, kakor lahko splošno označimo vero v nenehen napredek, sta se razvila predvsem dva tipa ideološkega optimizma. Ta se namreč »lahko opira na liberalno kakor tudi na marksistično osnovo«. »V prvem primeru je to vera v napredek prek evolucije in prek znanstveno vodenega razvoja človeške zgodovine. V drugem primeru je ideološki optimizem vera v dialektično gibanje zgodovine, v napredek s pomočjo razrednega boja in revolucije (kakor smo že opisali). Nasprotja med tema dvema osrednjima tokovoma novodobnega mišljenja so očitna. Oba tokova se spet razcepljata naprej na posamezne različice temeljnega vzorca; to so nekakšne herezije, izrastki iz enega samega debla. Četudi so zlasti na področju politike nasprotja med njimi očitna, se ne bi smeli slepiti o njuni globoki miselni sorodnosti. Ta vrsta optimizma je sekulariziranje krščanskega upanja in temelji navsezadnje na prehodu od transcendentnega Boga k bogu – zgodovini. V tem tiči globoki iracionalizem teh poti kljub vsej svoji površinski racionalnosti.«<sup>91</sup>

Zaradi takšnega optimizma je potem vsak pesimizem glede družbe vedno ostro kritiziran. Ni večjega prestopka zoper modernost, kot je dvom o napredku ali še huje zaviranje napredka. In zato v več učnih načrtih takoj po drugi svetovni vojni najdemo odkrit poziv k sovraštvu do takšnih pojavov. V enem od učnih načrtov se izrazi takole: »Razviti mora pri učencih zavestno in aktivno ljubezen do vsega, kar je v zgodovini napredno in človečansko, in sovraštvo do vsega reakcionarnega in nečlovečanskega; oblikovati jih mora v zavestne in požrtvovalne graditelje in branitelje naše ljudske domovine FLRJ, dati jim pravilno orientacijo v zgodovini in sodobnem političnem življenju in pravilno razumevanje zakonitosti zgodovinske poti, ki je pripeljala našo deželo do zmage socializma, kakor tudi zakonitosti zgodovinske poti, po kateri gre človeštvo k svojemu končnemu smot-

89 Joseph Ratzinger, *Zazrti v Kristusa*, Nadškofijski ordinariat Ljubljana (Ljubljana, 1990), 20.

90 Ibid., 18.

V obdobju 17.–20. stol. sta oba načina sobivala, kazale pa so se dobre in slabe strani obeh načinov mišljenja.

91 Ibid., 40.

ru – komunizmu, družbi neomejenega napredka in človečanstva.«<sup>92</sup> Kot umirjen ton zapisa v učnem načrtu moramo tako razumeti že formulacijo, kot je: »Seznani naj se z ustvarjalno vlogo delovnih množic in vlogo osebnosti v zgodovini, s pravično in napredno borbo delovnih množic in še prav posebej z zgodovinsko borbo naših narodov proti zatiralcem in osvajalcem. Zgodovina mora razviti pri učencih zavestno in aktivno ljubezen do vsega, kar je bilo v preteklosti naprednega in človečanskega; oblikovati jih mora v zavestne in požrtvovalne graditelje in branitelje naše domovine ...«<sup>93</sup> Od leta 1955 odkritih pozivov k sovraštvu ne najdemo več; zamenjajo jih pozivi k socialističnemu humanizmu in internacionalnem trudu za napredek.<sup>94</sup>

Da je napredovanje zgodovine resnično prisotno v tako rekoč vseh učnih načrtih med letoma 1945 in 1991, je dejstvo, ki ga ne gre spregledati. Navedimo še očitni primer učnega načrta, v katerem so učitelju podana navodila za obravnavo učne vsebine: »Preteklost obravnavamo v obrisih, ki jih polnimo z zgodovinskimi slikami. Pri tem pazimo, da te slike ne ostanejo izolirani zgodovinski izseki, ampak da pomagajo učencu dojeti, kako se družbeno življenje spreminja in kako je sodobna stopnja razvoja, dosežena z nenehnim napredovanjem družbe, le faza tega stalnega gibanja.«<sup>95</sup> Nato pa se pri konkretnih učnih vsebinah ustavi tudi pri cilju: »Oblikovati v učencih spoznanje, da pripadajo v boju za boljše in lepše življenje k naprednim silam.«<sup>96</sup>

Ko pišemo o progresivizmu oz. novoveškem optimizmu, ki celotno zgodovino vidi v smeri napredka, kakor ga dojema Zahod, omenimo še obsojanje »orientalske kulture«, ki ga proizvaja. Ta je namreč močno zaznamovana z dvoumnostjo, ki ni v skladu z znanstvenostjo in napredkom moderne, temveč bi jo lahko z zahodnjaškimi kriteriji uvrstili kar v postmodernizem, v katerem besede dobijo dinamične pomene oz. služijo umetniškemu igrakanju, ne pa znanstveni objektivnosti. Pomisleke Zahoda bi lahko zajeli z besedami nemškega arabista Heinricha L. Fleischerja iz 19. stoletja:

»Nečimrno navduševanje nad omenjeno tehniko in nesorazmerna vrednost, ki ji jo pripisujejo, je pri dandanašnjih ljudstvih z Jutrovega, ki so zašla na stranpota stagnirajoče izobrazbe, resna ovira pri kultiviranju čuta za osvežujoč znanstveni realizem in pri prehodu k resnemu intelektualnemu delu. Naj člove-

92 Učni načrt za gimnazije, nižje gimnazije in višje razrede sedemletk. Ministrstvo za prosveto LR Slovenije (Ljubljana, 1948).

93 Učni načrt za višje razrede gimnazij in klasičnih gimnazij. Začasni pravilnik o maturi. Ljubljana, 1955, 18.

94 Program življenja in dela osnovne šole 3. zvezek – družbenoekonomsko vzgojno izobraževalno področje. Zavod SR Slovenije za šolstvo (Ljubljana, 1984), 17.

95 Predmetnik in učni načrt za osnovne šole, Zavod za napredek šolstva LR Slovenije, Državna založba Slovenije (Ljubljana, 1962), 70.

Zanimiv je že naslov tega dokumenta oz. zavoda, ki je ta dokument objavil. Očitno brez besede napredek v tej ideologiji sploh ni bilo mogoče razmišljati. Diskurz določa številne podrobnosti, ki se zdijo zgolj naključne, a so popolnoma determinirane.

96 Ibid., 77.

koljubni in razumni možje Zahoda, ki hranijo in usmerjajo novo življenje naših orientalskih prijateljev, poklonijo tej tematiki vso zaslužno pozornost! Gre za del stare, trdožive, zavozlane tegobe, za katero boleha Orient in ki je ne bo moč odpraviti kar čez noč; jutroviski duh se mora povzdigniti, če hoče, čeprav zaenkrat še jetnik sušne sholastike in samovšečnih besednih igrarij, zadobiti moč, da bi mogel zaobjeti znanstveno obzorje Zahoda, prevzel njegov miselni svet in se samostojno udeleževal v njegovih dejavnostih.«<sup>97</sup>

Torej napredek zahteva, da se orientalska kultura razpusti v kulturi Zahoda oz. da preneha obstajati kot nekakšna drugačna kulturna možnost. »Razumevanje nezadržljivega progresivnega gibanja človeške družbe,«<sup>98</sup> kakor poudari učni načrt iz leta 1966. Prav iz tega razumevanja pa izvira upravičenost orientalizma in nato imperializma, saj naj bi se tako prinesel napredek tudi Orientalcem.<sup>99</sup> Tako je bila »razumnim možem Zahoda« poverjena naloga, da Orientalce odrešijo dvoumnosti in jih kultivirajo, kajti ti sami niso sposobni razumeti napredka in so tako obsojeni na stagnacijo v svojem bednem stanju. Teza o stagnaciji Orienta je sčasoma postala prava dogma (kakor njen vir: dogma o splošnem napredku), ki so jo sprejeli tudi Orientalci, in tako je danes na Orientu treba veliko poguma, če se kdo želi ukvarjati z arabsko literaturo iz mameluškega ali osmanskega obdobja, ki še posebno slovita po svoji dvoumnosti. S tem se je zaradi »zakovitosti zgodovinske poti« na prelomu iz 19. v 20. stoletje v Orientu prekinila literarna tradicija negovanja dvoumnosti, ki je segala v obdobje pred začetkom islama.<sup>100</sup> Zahodni progresivizem je uničil tradicijo Orienta, mu vsilil svoje zakonitosti in mu ustvaril možnosti za razrast islamizma kot spačka islamske tradicije.

## Sklep

Zaradi zgornjih ugotovitev in zaradi preproste zgodovinske korektnosti je treba biti v učnih načrtih pozoren na ideološkost sporočil, ki odražajo prepričanja tiste družbe, a so marsikdaj zelo oporečna in orientalistična, čeprav jim tega na prvi pogled ne bi pripisali. Pogosto namreč v svojem temelju nasprotujejo tistemu, k čemur navsezadnje domnevno stremijo. Zato moramo gojiti zanimanje za religije, ki so obstajale pred ideologijami (čeprav so lahko tudi njihove nosilke), saj vse nosijo močno podporo za nekakšen sistem svetovnega etosa oz. v določenem segmentu kažejo svojo orientiranost v človekov blagor. Prav religije so alternativa novoveškemu optimizmu in predstavljajo možnost, da bi se uvelja-

97 Thomas Bauer, *Kultura dvoumnosti : drugačna zgodovina islama*, 220.

98 Objave (Št. 2, 3, 4, 5), Republiški sekretariat za prosveto in kulturo SRS (Ljubljana, 15. junija 1966), 22.

99 V Jugoslaviji sicer niso gojili simpatij do imperializma, vendar pa ga v teoretskem smislu niso mogli obiti, saj so gradili na istih predpostavkah novoveškega optimizma.

100 Thomas Bauer, *Kultura dvoumnosti : drugačna zgodovina islama*, 221–222.

vil nekakšen skupen svetovni etični standard,<sup>101</sup> ki ne bi delil na »nas« in »njih«, temveč bi spodbujal k čudenju nad bogastvom različnosti. To pa je mogoče zgolj ob neobremenjenem spoznavanju drugih kultur in Drugega; stran od ideološkega naziranja, kaj je zakonitost napredka in zgodovine.

## Literatura

- Chris Wickham, *Framing the Early Middle Ages – Europe and the Mediterranean 400–800*. Oxford University Press Inc. (2006).
- Danijela Trškan, *Državljanstvo v slovenskih učnih načrtih za zgodovino od 1945 do 2005*, *Zgodovinski časopis*, letnik 65, leto 2011, št. 1–2 (143), Zveza zgodovinskih društev Slovenije (Ljubljana, 2011).
- Danijela Trškan, *Krajevna zgodovina v učnih načrtih in učbenikih za zgodovino: 1945–2005*, Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete (Ljubljana, 2008).
- Edward W. Said, *Orientalizem: zahodnjaški pogledi na Orient*, ISH Fakulteta za podiplomski humanistični študij, *Studia humanitatis* (Ljubljana, 1996).
- Fernand Braudel, *Čas sveta : Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem*, XV.–XVIII. stoletje I, ŠKUC, Filozofska fakulteta (Ljubljana, 1991).
- Fernand Braudel, *Igre menjave : Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem*, XV.–XVIII. stoletje I, ŠKUC, Filozofska fakulteta (Ljubljana, 1989).
- Fernand Braudel, *Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče – Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem*, XV.–XVIII. stoletje II, *Studia humanitatis*, ŠKUC Filozofska fakulteta (Ljubljana, 1988).
- Hans Küng, *Svetovni etos*, Društvo 2000 (Ljubljana, 2008).
- Henri Pirenne, *Mohammed and Charlemagne*, George Allen & Unwin Ltd (London, 1939).
- Henri Pirenne, *Srednjeveška mesta*, *Gospodarska in socialna zgodovina srednjeveške Evrope*, DZS (Ljubljana, 1956), 8.170–173.
- Jacques Le Goff, *Se je Evropa rodila v srednjem veku?*, Založba /\*cf, Modra zbirka – Delajmo Evropo (Ljubljana, 2006).
- Joseph Ratzinger, *Zazrti v Kristusa*, Nadškofijski ordinariat Ljubljana (Ljubljana, 1990).
- Klemen Pust, »Za odkup ubogih sužnjev, naših podanikov«. Reševanje Benečanov iz osmanskega in Osmanov iz beneškega suženjstva na območju vzhodnega Jadrana v 16. stoletju, *Zgodovinski časopis*, Ljubljana 64/2010 (142), št. 3–4.
- Michael McCormick, *Origins of the European economy: communications and commerce, A.D. 300–900.*, Cambridge University Press (Cambridge, 2010).
- Paolo Delogu, *Reading Pirenne Again, The Sixth Century – Production, Distribution and Demand*, Leiden-Boston-Koln (Brill, 1998).

---

<sup>101</sup> Hans Küng, *Svetovni etos*, Društvo 2000 (Ljubljana, 2008), 98–99, 105.

- Philip K. Hitti, *History of the Arabs from the earliest times to the present*, Macmillan & co ltd, New York, St. Martin's press (London, 1964).
- Regine Pernoud, *Nehajmo že s tem srednjim vekom*, Družina d. o. o., Zbirka Razumevanja (Ljubljana, 2003).
- Rémi Brague, *Evropa, rimska pot*, Mohorjeva družba (Celje, 2003).
- Rok Kastelic, *Orientalizem v učnih načrtih za zgodovino in geografijo*, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, magistrsko delo (Ljubljana, 2018).
- Thomas Bauer, *Kultura dvoumnosti : drugačna zgodovina islama*, Krtina, Knjižna zbirka Temeljna dela (Ljubljana, 2014).

## Viri

- Gimnazija (Gradivo za sestavo predmetnika in učnega načrta). Zavod za napredek šolstva LRS (Ljubljana, 1962).
- Gimnazija (Gradivo za sestavo predmetnika in učnega načrta). Zavod za napredek šolstva SR Slovenije, Državna založba Slovenije (Ljubljana, 1964).
- Iva Šegula, *Učni načrt osnovne šole v teoriji in praksi (Rezultati petletnega preizkusa)*, Socialistična republika Slovenija, Zavod za napredek šolstva (Ljubljana, 1964).
- Lehrpläne für Volksschulen ... (celotna naslovnica je štirijezična) – Učni načerti za ljudske šole, izdani vsled ukaza predsedništva deželnih šolskih oblastnij za Primorje od dne 10. avgusta 1878, br. 5332/VII. (Dunaj, 1879).
- Objave (Št. 2, 3, 4, 5), Republiški sekretariat za prosveto in kulturo SRS (Ljubljana, 15. junija 1966).
- Podrobni učni načrt za ljudske šole. (Ljubljana, 1937).
- Predmetnik in učni načrt za osnovne šole, Zavod za napredek šolstva LR Slovenije, Državna založba Slovenije (Ljubljana, 1962).
- Program življenja in dela osnovne šole, 3. zvezek – družbenoekonomsko vzgojno-izobraževalno področje. Zavod SR Slovenije za šolstvo (Ljubljana, 1984).
- Programi i metodska uputstva za rad u srednjim školama. Nastavni planovi za srednje škole propisani su odlukom ministra prosvete s. n. br. 28311/30, s. n. br. 7627/31, s. n. br. 23897/31 i 27100/33; metodska uputstva odlukom s. n. br. 14238/36. Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije (Beograd, 1936).
- Spremembe k učnemu načrtu za gimnazijo za šolsko leto 1946/47, Državna založba Slovenije (Ljubljana, 1946).
- Učni načrt za gimnazije, nižje gimnazije in višje razrede sedemletk. Ministrstvo za prosveto LR Slovenije (Ljubljana, 1948), 81–82.
- Učni načrt za višje razrede gimnazij in klasičnih gimnazij. Začasni pravilnik o maturi. Ljubljana, 1955.
- Vestnik ministrstva za prosveto Ljudske republike Slovenije. Letnik II, priloga 1 k številki z dne 2. oktobra 1947, številka 13.
- Začasni učni načrt in program za višjo narodno šolo v kraljevini Jugoslaviji. Učiteljska tiskarna v Ljubljani (Ljubljana, 1932).

Začasni učni načrt na gimnazijah in klasičnih gimnazijah Slovenije za šolsko leto 1945–1946. Izdalo ministrstvo za prosveto NVS – odsek za srednje šolstvo. Državna založba Slovenije (Celje, 1945).

### **Spletne strani**

URL: <https://plato.stanford.edu/entries/ricoeur/#InteFullLang> (dostopno 19. 3. 2022).

### **Povzetek**

Učni cilji in vsebine, ki jih predpisujejo učni načrti, ne vodijo v smer razumevanja kompleksnosti sveta, bogastva različnih kultur in ovrednotenja vsakega posameznika kot enakovrednega prebivalca našega skupnega planeta. K temu bi moral veliko prispevati pouk zgodovine, ki naj bi po gledanju iz leta 1932 (skupaj s slovenščino in zemljepisom) ustvarjala jedro celotnega pouka. V letih od 1945 do 1991 je takšen poudarek odpadel, pouk zgodovine pa je dobil pomembno ideološko funkcijo v nakazovanju obstoja razrednega boja, še bolj pa dokazovanju nujnega napredka, ki ga ustvarja zgodovina. Na ta račun so seveda poudarki na različnih kulturah, drugosti in podobnih vsebinah bili postavljeni v ozadje. Analiziramo diskurz, ki je do tega privedel, ter hkrati kažemo, kako bi ga bilo mogoče presegati.